

В. Д. Старычонок (Мінск)

СУПАЗІТЫЎНЫЯ МЕТАФАРЫ Ў СТРУКТУРЫ ТЭКСТУ

Займеннікі дзякуючы іх універсальнасці і поліфункцыянальнасці выконваюць важную ролю ў структуры тэксту. Па прычыне дэйтчынасці і ў пэўнай ступені семантычнай апустошанасці яны імкнуцца да пастаяннага кантэкстава-семантычнага экспліцыравання. Семантычная і фармальная арганізацыя мінімальнага тэкставых фрагментаў, якія ўключаюць асабовыя займеннікі, укладваецца ў межы двухкампанентных мадэляў і канструкцый.

Першы кампанент (левая частка) такіх мадэляў прадстаўлены асабовымі займеннікамі. Яны ў пэўных кантэкставых сітуацыях як бы “апрадмечваюцца” і выкарыстоўваюцца ў якасці інфармацыйна-вобразных кодаў. Як сведчаць шматлікія матэрыялы, у розных аўтараў назіраецца самае рознае разгадваанне і інтэрпрэтацыя такіх кодаў, і па гэтай прычыне метафарычныя “глумачэнні” займеннікаў носяць разнастайны і даволі стракаты характар.

Другі кампанент (правая частка) мадэляў – гэта прэдыкатыўны цэнтр, выражаны, як правіла, назоўнікам-метафарай (і залежнымі ад яго словамі) з характарыстичным значэннем. Правая частка – гэта вобразнае раскрыццё зместу асабовых займеннікаў, ядзерны кампанент сэнсавай структуры выказвання. У лінгвістычнай літаратуры такія прэдыкатыўныя цэнтры называюцца супазітыўнымі метафарамі (лац. *suppositio* ‘падстаноўка, замена’) ці аўтаметафарамі [1]. У іх, безумоўна, закладзены практычна неабмежаваныя рэсурсы семантычных атаясамліванняў, параўнанняў, пераўвасабленняў, якія характарызуюцца суб’ектыўным пачаткам, нечаканасцю, непрадказальнасцю, а ў радзе выпадкаў – пераўвелічэннем, гіпербалічнасцю, свайго рода фантастычнасцю.

Напаўненне прэдыкатыўнай часткі можа быць самым розным. Часцей за ўсё гэта метафарычная самаідэнтыфікацыя, аўтарскае “я”, свайго роду *alter ego*, эпизадычнае пераўтварэнне аўтара. Такія фрагменты тэксту – гэта разважанні аўтараў аб жыцці і смерці, аб ролі чалавека ў гісторыі, аб уласным прызначэнні, аб адносінах паміж людзьмі ў грамадстве. Аўтарэфлексія, аналіз уласнага псіхічнага стану, адказы на пытанні *хто я ёсць?*, *хто мой суб’яднік?* і разважанні “я і магчымыя сусветы”, “я і рэальнасць”, “я ёсць я”, “мая згода ці канфлікт з грамадствам” – найбольш частыя запаўняльнікі дыскурсаў розных жанраў: **Я – трывога і прадчуванне** (В.Русілка). **Я толькі сведка, мімалётны госць на гэтым свеце, вечным і вялікім** (Н.Гальпяровіч). **І сам я такі, быццам вецер у полі. Я – вецер. А ты не баішся, таполю?** (В.Рагаўцоў). **Гэта я – лёгкая воблачка водбліск на шэрай сцяне** (Н.Гальпяровіч). **Мы – дзеці ўсе аднаго дрэва** (А.Пісьмянкоў). **Мы – лёсу нашага ахвяры, Дзе не старэюць з часам мары** (А.Багамолава). **Мы – на дарозе жыцця хадакі** (Г.Чарказян).

Аўтаметафары ў сваёй большасці праліваюць пэўны свет на творчую “лабараторыю” аўтара, дзе лірычны герой хоча зблізіцца з іншымі рэаліямі, растварыцца ў іх, выказаць свае адносіны да іншых людзей. У фокусе пэўных ацэнак і меркаванняў часцей за ўсё аказваецца жанчына, каханая дзяўчына: *Ты ў жыцці, нібы тайна. Кветка-папараць ў снах; Ты знічка схованкі-сустрэчы, Ільняных косаў вадаспад* (В.Гарановіч). *Ты – ўзрушлівая гаспадыня яго няўлоўнага настрою* (Р.Барадулін). *Ты – абранніца мая адзіная* (У.Мазго). *Ты пасланка дарыць незямную красу* (В.Гарановіч). *Ты – асалода, мой зацішак... Усе пачуцці – цераз край!* (Д.Пятровіч). Максім Танк параўноўвае жанчыну з веснім звонам, промнем святла, рэхам, жывым серабром: *Ты заўсёды няўлоўнай была: То веснім звонам Паміж радасцю і смуткам, То промнем святла Паміж быццём і небыццём, То рэхам Паміж мінулым і будучым, То жывым серабром, Што працякае Праз пальцы рук, Калі цябе абдымаю.* (М. Танк). Мікола Шабовіч у розных кантэкставых сітуацыях падкрэслівае такія рысы каханай, як загадкаваасць чысціня, атаясамлівае яе з праменьчыкам сонечнага лета, з завірухай, глытком вады і інш.: *Ты – загадка бадай неадгадная; Ты ўвасабленне чысціні, праменьчык сонечнага лета; Ты – восокага неба абранніца; А ты – снягоўна-завіруха, Ты – ачышчэнне ад мань, Чаму ж тады ў паглядзе скруха, Нібы ад нейкае віны?; Ты для мяне – шчаслівых мар палёт, Глыток вады ў засушную спякоту* (М.Шабовіч).

Каханне як неад’емная частка чалавечага жыцця выяўляецца ў шматлікіх формах і іпастасях. Займеннік *ты* выступае ў якасці своеасаблівай скрэпы, праз якую розныя аўтары спрабуюць асэнсаваць шырокую і бязмежную палітру значэнняў, адценняў і сугуччаў гэтага вялікага і вечнага пачуцця. Пры займенніках могуць ужывацца самыя розныя прэдыкатывы рэфэрэнтнай і нерэфэрэнтнай суаднесенасці: *Каханне, ты — прывабная быліна, дзе з двух герояў нехта вечны раб* (Р.Баравікова). *О, каханне чыстае, ты – мой кожны ўздых!* (Д.Пятровіч). *Любоў мая, ты скрыпка, і цымбалы, І шаргункі — над грывамі гадоў* (Я.Янішчыц).

Паэтычны дыскурс дазваляе перадаць высокія пачуцці закаханых людзей, сэрцы якіх знітаваны: *Ты – гэта я. Я – гэта ты. Выйшлі абое сюды з любаты, З неразгаданай нікім мілаты* (С.Законнікаў). *Помняць золак малады Два шчаслівыя лісты – Я і Ты...* (У.Мазго). *Мы – дзве яблыка роўныя долькі* (М.Шабовіч). Гэта адзінства і ў той жа час нябачнае адрозненне часам перадаецца праз сінанімічныя спалучэнні: *Я твой сум, а ты мой боль* (Л.Пранчак). *Я твой нявольнік, Твой прыгонны, Я вольную ў цябе прашу* (Р.Барадулін). *Будзь мне княгіняй да скону. Я – твой князь!* (М.Шабовіч). Высокі напал пачуццяў, іх кантрастнасць часам перадаецца праз антанімічныя спалучэнні і контрметафары: *Ці ж з гэтым, браце, саўладаеш? Ратунку ад яго няма... Як прывід, па зямлі блукаеш, Я – вязень, ты – мая турма* (Э.Валасевіч). *Яна была адзіная ўладаркаю яго сэрца, і ён — яе жаданым нявольнікам* (Р.Мурашка).

У якасці супазітыўных метафар могуць выступаць назвы дрэў і кветак, зоамарфізмы, абстрактныя назоўнікі, уласныя імёны, словы з рэлігійна-культавым значэннем і інш.: *Я тонкая галінка дрэва* (Н.Гальпяровіч). *Вы –*

цудадзейныя багіні, Выратавальніцы Зямлі. Вы – бессмяротныя вяргіні, Што ў ліхалецце расцвілі (Л.Дайнека). Мы – кавалі, куём мы шчасце Для ясных будучых часін (Я.Купала). У змаганні і на працы Вы – нястомныя байцы (Я.Журба). Мы – першыя ў свеце Разведчыкі будучыні (М.Танк). Чуеш? Ты – мая Джульета (М.Мятліцкі). Ды я ледзь пазнаў цябе, мядзведзь ты гэтакі (П.Кавалёў).

Асабовыя займеннікі могуць служыць сродкам актуалізацыі і канцэнтрацыі ўвагі на змесце, які раскрываецца. Даволі часта яны ўказваюць на чалавека, які характарызуецца з пэяратыўнай канатацыяй. У такіх анімістычных метафарах асоба параўноўваецца з жывёламі, раслінамі, прадметамі быту і інш.: *Палохаў муж! Спытай у таты, Ды, зрэшты, бачыш наяву: Ён быў і ёсць казёл рагаты, А я да старасці жыву* (М.Чырык). *“Маўчы ты, нікчэмны трус, здраднік! — крыкнуў Павел. — Ты род наш зганьбіў!”* (І.Шамякін). *Ну хто ты? Чарвяк ты, як бачыш* (К.Камейша). *«Ах ты, выпайзень, — як бы і не злосна загаварыў Асцюк, — красці вучышся?»* (А.Марціновіч). *Чаго ён, гэты чартапалох, да цябе заўсёды чапляецца?* (М.Машара). *Ах ты, труба выхлопная!* — не стрываў Іван і зноў памкнуўся да Бандарчука (А.Капусцін). *“Як жа гэта я, стары выварацень, не мог змікіціць?”* — гадаў Каўрыжка. (М.Пянкрат). *“Матавіла ты, — плюнуў Асыка і адышоў далей, сеў каля Матвейцава. — Толькі і ўмее мянціць языком.”* (В.Хомчанка).

Дэйктычнасць займеннікаў спрыяе стварэнню не адзіных і гамагенных субстанцый, а статыка-дынамічных, гетэрагенных структур, у якіх ажыццяўляецца разгортванне тэкставых фрагментаў самай рознай працягласці, семантычнай накіраванасці і напоўненасці. Аднаму і таму ж носьбіту могуць прыпісвацца розныя якасці і ўласцівасці. Самі ж метафары ў такіх выпадках носяць разгорнуты характар, спалучаюцца адна з другой і ўтвараюць адкрытыя ланцужкі, якія забяспечваюць сэнсавае развіццё тэксту і наапаўненне пэўнай інфармацыі: *Я толькі сведка, мімалётны госць на гэтым свеце, вечным і вялікім* (Н.Гальпяровіч). *Паэт у жыцці не нахлебнік, Ён сейбіт. Змагар І прарок* (С.Законнікаў). *Лёсу было неабходна, каб я стаў летапісцам – вашым. І няма высакародней працы, Бо я – часцінка ваша, ваш прыток. Я – сын ваш* (А.Статкевіч-Чабаганаў). *А ён... проста манюка, хітрэц, фарысей, ашуканец, прыкіда, фальшываманетчык, бо выдае сябе не за тое, што ён ёсць* (Я.Колас).

З мэтай выдзялення найбольш важных думак, падкрэслівання іх важнасці і значнасці ў тэкстах могуць ужывацца анафарычныя канструкцыі. Так, П.Макаль тройчы паўтарае выраз “мы – ноты”, вылучаючы яго ў сэнсавым і структурным плане: *Мы – ноты, Мы – ноты, Мы – ноты У чалавечым канцэрце...* У вершы Н.Гальпяровіча тройчы паўтараецца аўтаметафара я – вучань, якая канкрэтызуецца і тлумачыцца пасля кожнага паўтору: *Я – вучань. Птушкі пішуць мне У тонкі сшытак даўнія імёны. Я – вучань. Мне настаўнік загадаў Вучыць на памяць рэкі, хмары, дрэвы. Я – вучань. Я імкнуся рагадаць пергаменты нябёсаў, кнігі жыццяў, Валошкі сівізну у спелым жыце І вусны, на якіх вякоў пячаць.*

Аўтаметафары часам нараджаюцца ад непасрэднага адчування, саперажывання, псіхічнага стану, якое ахоплівае чалавека ў пэўнае імгненне і фіксуецца ў свядомасці. На змену аднаму адчуванню і настрою прыходзяць іншыя, і ў новай часовай і прасторавай сітуацыі нараджаюцца новыя параўнанні і асацыяцыі. Часам такія параўнанні – гэта працяглы роздум ці разважанне, якое складаецца з ланцужкоў супярэчлівых і, здавалася б, несумяшчальных сімвалаў і вобразаў, што пранізваюць увесь твор. Прыгадаем верш Анатоля Сыса “Радзіма”, які поўнасцю пабудаваны на аўтаметафарах:

Я – зямля, на якой не растуць дрэвы.

Я – дрэва, на якое не садзяцца птахі.

Я – птах, якога не сочаць нават паляўнічыя.

Я – паляўнічы, у якога вечна галодныя сабакі.

Я – сабака, якога не баяцца злодзеі.

Я – злодзей, якога не гоняць ад вогнішча.

Я – вогнішча, якое не сцеражэцца леяў.

Я – лея, якой не шкада вандроўнікаў.

Я – вандроўнік, якому ўсё адно, куды вядзе дарога.

Я – дарога, якая не сніць ройсты.

Я – ройста, на якой валацуга бязмысны.

Я – валацуга, які страціў радзіму.

Я – радзіма...

Я – радзіма? Паляўнічы, сабака, бадзяга, злодзей...

Да ліку аўтаметафарычных адносіцца і верш народнага паэта Азербайджана Расула Рзы “Я – зямля” (пераклад на беларускую мову Міколы Мятліцкага, “Полымя”, 2011, № 1), у якім лірычны герой атаясамлівае сябе з самымі рознымі канстантамі рэчаіснасці: з зямлёй, вясной, ветрам, высокай хмарай, гарачым сэрцам, святлом, ручаём, гранітам: “*Я – пачатак быцця, я ў дарозе заўжды, я ў дыханні, у мары, і ў вачах, і ў руцэ. Я – зямля, і зашчодра багаці людзям адкрываю. Я – гарачае сэрца, не б’юся, калі паміраю*”, – завяршае сваю споведзь лірычны герой верша.

Такім чынам, супазітыўныя метафары як пэўныя статыка-дынамічныя структуры выконваюць розныя функцыі, звязаныя з пашырэннем сэнсавага аб’ёму выказвання, падкрэсліваннем і выдзяленнем найбольш важных элементаў маўленчага кантынуума, проціпастаўленнем і сінанімічным атаясамліваннем розных паняццяў, акцэнтацыяй увагі як на пастаянных, так і часовых, эпизадычных прыметах. Узаемадзеянне дэйксуса з тэкстам вызначаецца характарам правай часткі мадэлі, якая раскрывае змест займенніка шляхам эксплікацыі сегментаў большай ці меншай працягласці, пэўнага структурнага і семантычнага нападзення.

Літаратура

1. Кураш, С.Б. Метафорика коммуникативной ситуации в русском поэтическом дискурсе: аспекты семантической интерпретации / С.Б.Кураш // Русский язык: система и функционирование (к 80-летию профессора П.П.Шубы): мат-лы III Междунар. науч. конф.: в 2 ч. Ч.1.– Минск: РИВШ, 2006. – С. 131- 134.